

Patrem referre solet; ut scilicet Pater intelligatur principium sine principio (*τίταν προαρχή πρωτότοκον*), originalis fons Trinitatis, a quo etiam Filius sicut essentiam cum omnibus perfectionibus ita et vim spiratricem (seu essentiam sub formalis ratione vis spiratricis et dilectionis productentis amorem) habet generatione communicatam. « Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus Sanctus, cur Filius dixit, de Patre procedit? Cur putas, nisi quemadmodum ad Patrem solet referre, et quod ipsis est? Unde illud est, quod ait: mea doctrina non est mea, sed eius qui me misit. Si igitur intelligitur hic eius doctrina, quam tamen dixit non suam sed Patris; quanto magis illie intelligendus est et de ipso procedere Spiritus Sanctus, ubi sic ait de Patre procedere, ut non diceret: de me non procedit? *A quo autem habet Filius ut sit Deus, est enim de Deo Deus, ab illo habet utique ut etiam de illo procedat Spiritus Sanctus; ac per hoc Spiritus Sanctus ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patrem.* Aug. in Ioan. tract. 99. n. 8. Rationem ipsam adhuc dissertius explicat alio loco. « Non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec donum Dei nisi Spiritus Sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit principaliter *Spiritus Sanctus*, nisi Pater. Ideo autem addidi *principaliter*, quia et de Filio Spiritus Sanctus procedere reperitur; sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam existenti et nondum habenti; sed quidquid unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo donum commune procederet, et Spiritus Sanctus Spiritus esset amborum» Aug. Trin. I. XV. c. 17. n. 29. Vide etiam ibid. c. 26. n. 47; contra Maximin. I. II. c. 5.

CAPUT II.

DE EADEM PROCESSIONE SPIRITUS SANCTI
DECLARATA IN TRADITIONE.

THESES XXXV.

Demonstratio ex disserta doctrina Patrum.

« Constanſ fides et praedictio antiquitatis christianaſ de proceſſione Spiritu Sancti a Patre et Filio tamquam ab uno principio de- monstratur ex diſſerta doctrina et catholicō intellectu ſuſtinetur. Patrum tum occidentalium tum orientalium. »

Usque ad medium saeculum IV oppugnatio ex parte haereticorum et propterea etiam defensio, industrior expositio, et instantior praedicatio Ecclesiae catholicae circa mysterium SS. Trinitatis ita habebatur, ut fere restricta videatur ad personam Patris et Filii; de persona autem Spiritus Sancti simplex fides secundum doctrinam Scripturae et traditionis apostolicae in Ecclesia obtineret absque directa controversia, et ideo etiam absque subtilioribus explicationibus. Quamvis enim haereticī pugnantes contra Verbum Patris necessaria consequentia omnes etiam blasphemii essent contra Spiritum Patris et Filii, directa tamen et expressa oppugnatio ac defensio versabatur circa Verbum, aeternum Patris Filium; persicatum enim erat tam catholicis doctoribus quam haereticis, fide catholica circa Filii distinctionem personalem, generationem ex substantia Patris et consubstantialitate expugnata (si fieri potuisse), simil subversam esse universim totam doctrinam de SS. Trinitate et speciatim de persona Spiritus Sancti; vicissim vero confirmata fide tradita de Patre et Filio tutam fore fidem in Spiritum Patris et Filii, vel certe ex principiis in priori controversia universalis conſenſione stabilitatis facillime contra haereses defendi posse.

In symbolo a Patribus Nicaenis opposito haeresi Arianae post distinctam expositionem doctrinae de Patre et Filio subnectitur simpliciter professio fidei in Spiritum Sanctum: « προτευομεν... και εις πνευμα το αγιον », absque alia

declaratione. Unde s. Basilius de definitione Nicaena ait: « hic cetera quidem plene et accurate definita sunt, partim ad emendanda quae laesa fuerant, partim ad praecavenda quae suboritura praevidebantur; doctrina autem de Spiritu Sancto transeunter posita est (*τὸν παραδοσιαν τοῦ πεπονθέντος θεοῦ*), nec ullam disquisitionem visa requirere, eo quod tunc nondum haec mota esset quaestio, sed sine insidiis insita esset credentium animis de eo (Spiritui Sancto) sententia (*ἀνεπιβαυλεύτων ἐνπαραγκειν ταῖς πιστεύοντος ψυχαῖς την περὶ αὐτοῦ διάνοιαν*). Paulatim vero progressu impietatis mala semina, quae primum quidem ab Ario haeresis auctore sparsa, deinceps autem ab iis, qui eius errores improbe suscepserant, in perniciem Ecclesiarum enutrita sunt, atque consequentia impietatis (*τοιούτης ἀσκολοθείας της ἀπεβίσεως*) in blasphemiam contra Spiritum eruperunt » Bas. ep. 125. (al. 78) n.3. Ita etiam Gregorius Naz. profitetur fidem Nicaenam, sed distinctius explicando « quae illie obiter (*ἐλλιπώς*) dicta sunt de Spiritu Sancto, eo quod tunc haec nondum mota esset quaestio » ep. 2. ad Clédon. T. II. p. 94 (1). Ceterum recte monet Athanasius, pro simplici fide, quam nondum adversus impugna-

(1) De profectu intelligentiae circa doctrinam de Spiritu Sancto loquitur etiam Gregorius Naz. or. 31. al. 37. « Vetus Testamentum, inquit, Patrem aperte praedicabat, Filium obscuravit, novum Testamentum vero Filium aperte ostendit, Spiritus divinitatem subindicavit; nunc autem Spiritus nobiscum versatur clariorem nobis exhibebas sui manifestationem » ib. n. 26.

Sed ne Gregorius praepostere intelligatur, duo animadvertisenda sunt. 1° S. Doctor post adventum Christi tria tempora distinguit, ante Christi resurrectionem seu (ut ait) initium Evangelii, post resurrectionem usque ad ascensionem in coelum, post ascensionem. Nomine novi Testamenti, in oppositione ad vetus Testamentum simulque ad statum Christi iam glorificati ad dexteram Patris, hoc loco intelligit tempus Christi conversantis in terra cum suis Apostolis; unde ait, revelationem de Spiritu Sancto non fuisse claram pro intellectu discipulorum et fidelium ante Christi ascensum in coelum, hancque esse doctrinam ex iis, quae Apostoli nondum poterant portare (ib. n. 27). 2° Gregorius loquitur in hypothesi adversariorum, quam deinde (n. 29.) falsam ostendit, quod doctrina de Spiritu Sancti divinitate non continetur in Scripturis; quod si verum esset, nihilominus dogma demonstraretur ex predicatione et traditione apostolica.

tores tueri propositum sit, sufficere illam professionem in symbolo apostolico ex ipsis Scripturis transumptam, qua credimus in unum Deum Patrem et Filium et Spiritum Sanctum: « neque etiam Spiritum Sanctum (Nicaeni PP.) a Patre et Filio alienum credi permiserunt, sed imo illum conglomeraverunt cum Patre et Filio in una Sanctas Trinitatis fide, quia una est in Sancta Trinitate deitas » Athanas. ep. ad Iovin. Imperat. n. 4. T. I. p. 782.

I. Iam in hoc stadio simplicis fidei in Spiritum Sanctum personam tertiam conglomerandam cum Patre et Filio, Spiritum Patris et Filii, qui a Patre procedit et a Filio accipit, quoniam omnia quae sunt Patris sunt Filii, qui mititur a Patre et Filio; mirandum non esset, si distinctior explicatio modi processionis nondum reperiretur, cum adversarius adhuc nullus instaret. Certe non est expectanda « instantior praedictio » et velut polemica defensio processionis a Patre et Filio; adeoque circa hoc caput facile admetti potest prefectus aliquis catholici intellectus (cf. supra p. 163), « ut quod antea simpliciter credebatur, hoc idem postea diligenter crederetur, quod antea lentius praedicabatur, hoc idem postea instantius praedicaretur, quod antea securius colebatur, hoc idem postea sollicitius exceleretur » (Vinc. Lirin. Commonit. n. 32). Nihilominus saeculo iam III. in doctrina de distinctione personarum divinarum nominativum a Patribus graeci explicite declaratur processio Spiritus Sancti a Patre per Filium, in significazione videlicet *τιτιζτική* particularum *τοι* seu *παρα* et *δια*, sicut etiam operationes ad extra dicuntur esse a Patre per Filium.

Origenes (tom. 2. in Io. n. 6.) sicut omnia, inquit, a Deo Patre per Verbum facta dicuntur, ita et Spiritum Sanctum non esse *τιτιζτικόν* sed esse *γενομένον* et *γεννητόν* per Verbum, licet eminet supra ordinem omnium, quae facta sunt; ideo quia non a solo Patre procedit, Spiritum Sanctum non esse Filium; « sed solus unigenitus (genitus ex solo Patre ut Gregorius Thaumaturgus, Basilius, Nyssenus etiam interpretantur nomen *unigeniti*) a principio est natura Filius, ad quem necessaria relatione refertur Spiritus Sanctus, cum Filius hypostasi Spiritus Sancti subministret, non so-

lum ut sit, sed ut sit sapiens et intellectualis et iustus, et quidquid eum esse intelligere oportet secundum communicationem notionum Christi, quae paulo ante commemoratae sunt. (1) Obiicit deinde sibi ipse, doctrinam qua Spiritus Sanctus dicitur per Verbum existentiam habere (*τὸ πνεῦμα γεννητὸν ὃν διὰ τοῦ λόγου γεγονέναι*), videri repugnare, quod aliquando in Scripturis Spiritus Sanctus praeponitur Christo, et Christus missus dicitur a Spiritu Sancto. Responsio Origenis est eadem, quam supra (p. 477.) dedimus, in his locis sermonem esse de Christo secundum humanam suam naturam (2). Origen. Opp. Tom. IV. p. 60-63.

Item Dionysius Alex. discipulus Origenis: « Filius, inquit, non separatur a Patre... in manibus autem illorum est Spiritus, qui negat a mittente (Patre) negat a ferente (Filio) (3) separari potest » (apud Athanas. de sentent. Dionys. n. 17. T. I. p. 255.) Tum Apollinarius: confitemur unum Deum verum... et unum Filium Deum de Deo vero... et unum natura et veritate Spiritum Sanctum omnes sanctificantem et deificantem, qui existit ex substantia Dei per Filium (πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ διὰ τοῦ)... omnia vero profitemur creatu a Deo per Filium (διὰ τοῦ) in Spiritu

(1) Μονος τοι μονογενες φυτι μου ἀρχην τηγανοντος, οδ χρήσιν (opus habere, pendere) ισχε το ἄλιν πνευμα, διακονουντος αύτου τη διπλωσι το μονον εἰς τη είκη, ἀλλα και σφρον είναι και λογον και δικαιον, και παν δικαιον χρη μέτο νοειν τηγανειν, κακα μετρον τον προεργασιον ήμιν Χριστου επινοιον (hoc alii PP. dixerunt, Spiritum S. esse perfectam imaginem Filii perfecti).

(2) Eusebius Praeparat. Evang. I. VII. c. 15. et Theolog. Ecol. I. III. c. 6. docet quidem Filium esse principium Spiritus Sancti; sed si in Praep. Evang. posset adhuc sensu catholicō intelligi, in posteriori loco Theologiae Ecclesiasticae appareat Ariana sententia Eusebii, quod Filius creatione produxerit universa et in his creaturam excellentiorem Spiritum Sanctum. Origenem eodem sensu nonnulli etiam PP. intellexerunt et erroris damnarunt. Quidquid vero de hoc sentias, certe haeresis illa ipsa Ariana de Spiritu Sancto procedente a Filio per creationem non est nisi detorsio sensus et consensus Doctrinæ Ecclesiæ catholicae de processione Spiritus Sancti ex Filio, h. e. ex substantia Patris et Filii seu ex substantia Patris per Filium.

(3) Sais verbis Athanasius hoc ita exprimit: « Spiritus Sanctus qui est emanatio (ἐκπορνεύσις) Patris, semper est in manibus Patris mittentis et Filii ferentis » Exposit. fidei n. 4.

Sancto (penes Leont. in Spicileg. Rom. Card. Mai T. X. P. II. p. 143. 149).

Expressius adhuc doctrinam exponit alter Origenis discipulus Gregorius Thaumaturgus in symbolo divinitus tradito, cuius supra p. 156 meminimus, quantumvis schismatici genuinum sensum aut tegere aut pervertere conmittantur. Primum in symbolo declarantur characteres personales Patris et Filii. « Perfectus perfecti genitor, Pater Filii *unigeniti*, unus Dominus, solus *ex solo*, Deus de Deo, figura et *imago deitatis*. » Si hic est proprius Filii character, quod *solan ipse* est *ex solo Patre*, consequitur Spiritum Sanctum non esse *ex solo Patre*, sed *ex Patre per Filium*, ut antea Gregorii magister Origenes et postea luculentius Basilios ac Nyssenus magni illi cultores Thaumaturgi et Epiphanius (haeres. 73) argumentati sunt. Re ipsa symboli Gregoriani doctrina de Spiritu Sancto haec est. « Unus Spiritus Sanctus, *ex Deo substantiam habens, et qui per Filium apparuit; imago Filii perfecti perfecta...* Trinitas perfecta... Neque itaque deficit umquam Filius Patri, neque Filius Spiritus Sanctus, sed invertibilis et immutabilis eadem Trinitas semper. Ita symbolum habemus ex versione saeculo IV. a Rufino adornata (H. E. I. VII. c. 25). Varians lectio ut nunc graece exstat, non ipsam doctrinam sed eius modum dumtaxat immutat (1). Illud nempe *qui per Filium apparuit*, nunc in graeco assumentum habet, quod Lequieni haud immerito a simplicitate antiquae illius aetatis alienum, et Graeculi schismatis obscuritatem aliquam ingenerare satagentis ingenium sapere visum est: διὰ τοῦ περηφνος, δηλωθή τοι; ἐνθρωπος. Verba περηφνειαι, ἐνφνοις, ἐνλαμψις, et his gemina a Patribus adhibentur de ipse aeterna generatione Filii, atque adeo simpliciter dicta de processionibus immanentibus intelligi debent, eoque magis, quod haud raro de Spiritu Sancto praedicantur cum addita determinatione οὐσιώδεις, φυσικαις, ἐκ τῆς οὐσίας (th. XXXIII.). Hoc tamen non impedit,

(1) Nunc textus graecus habet: και ἐν πνευμα ἡγιον, ἐξ θεου την ὑπαρχην ἡρων και ἐκ μιου περηφνος, δηλωθή τοις ἀνθρωποις, είναιν τοι μιου τέλιον τελεια.. Τριας τελεια... ουτε ούν ανέλικη ποτε μιος πατρι, ουτε μιο πνευμα, ἀλλ ἀπέρτος και ἀναλλοιοτος η αυτη τριας άει.

quominus eadem verba possint etiam adhiberi et ex epithetis aut contextu intelligi de missione ad extra, quae emissionem internam supponit eamque manifestat. Si igitur cum Rufino et cum Hadriano I (qui versionem Rufini recitat ep. ad Carolum M. Mansi T. XIII. p. 760) legatur: ἐν πνευματίζοντι ἐν θεον την ὑπαρχόντιον, καὶ δια νέον περνον, Filius sumitur secundum divinam naturam, adeoque nomen *Deus* supponit pro Patre; tum vero sensus directus clarissimus hic est: Spiritus a Patre, ut principio primordiali subsistentiam habet ita, ut simul per Filiū effulgeat. Si vero additamentum graecum admittitur, aliud quidem modus significandi, sed significatio ipsa processionis non minus luculenta erit. In hac quippe lectione primum incisum de processione, alterum directe de missione agit. Nam vero istam apparitionem Spiritus Sancti hominibus praestitam per Filiū, vel intelligis per Filiū secundum eius divinitatem vel per Filiū secundum humanitatem, per eius merita nimirum et interpolationem, sicut ipse dixit: «ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis.» Si primum dicitur, in secundo inciso intelligitur Spiritus apparuisse seu missus esse per Filiū, ut Filius est unus cum Patre; aequo enim a Patre mittitur. Unde etiam in primo inciso Spiritus dicitur existentiam habere ex Deo Patre, quatenus unus est cum Filio; eo vel magis, quod missio a persona processionis ab eadem persona secundum PP. doctrinam supponi, demonstratum est (th. XXXIII). Si vero assumas, in secundo inciso Filiū indui secundum humanitatem, tum in inciso priori ipsum nomen *Deus* ex antecedentibus intelligitur Pater et Filius unus Deus. Haec enim professio immediate antecessit, Filiū Deum de Deo esse cum Patre unum Deum, et continuo sequitur: «unus Spiritus ex Deo (sicut antea descriptus erat Deus Pater et Filius) existentiam habet.» Ceterum quomodocumque duo incisa interpreteris, in eis processionem a Filio includi, manifestum est tum ex antecedentibus, quia *solum Filius est ex solo Patre*, tum multo magis ex consequentibus. Sicut enim generatio Filiī a Patre confirmatur, quod est «imago deitatis», Patris nempe imago per communicationem deitatis; ita qua ratione Spiritus

effulserit per Filiū, declaratur, quod Spiritus est *Fili perfecti imago perfecta*; ut Gregorii magister Origenes dixerat, omnes notiones seu perfectiones Filiī ab ipso Filio habere Spiritū Sanctū. Et quod Patres deinceps, Athanasius, Basilius aliquie dixerunt, eum esse ordinem eamque relationem Spiritus Sancti ad Filiū, qualis est ordo et relatio Filii ad Patrem; hoc Gregorius expressit, quando ait: *sicut Filiū Patri, ita Spiritū Filiū numquam defuisse.*

At demonstratio luculentior fidei Ecclesiae circa hoc caput doctrinae petenda est ex aetate subsequente, quando «multa ad fidem catholicam pertinentia, dum haereticorum callida inquietudine exigitabantur, ut adversus eos defendi possent, et considerabantur diligentius, et intelligebantur clarius, et instantius praedicabantur», ut loquitur Augustinus Civ. Dei XVI. 2. Quamprimum ampliores illae declarationes et defensiones non quidem processionis per se, sed processionis ex substantia et in substantia Dei ad vindicandam divinitatem et consubstantialitatem Spiritus Sancti cum Patre et Filio adversus haereticos necessariae fieri cooperunt, videmus penes doctores non minus orientis quam occidentis doctrinam de interno ordine relationum inter personas, de unitate Patris et Filii quatenus sunt principium Spiritus Sancti, de relatione originis Spiritus Sancti ad Patrem et Filiū, uno verbo doctrinam de processione Spiritus Sancti a Patre et Filio explicatissimam et sine ambiguitate certainam; idque, ut dixi, diu antequam haeresis directe opposita postulasset specialem inquisitionem circa hoc dogma. Ideo universi illa expositio doctrinae tradita absque scopo polemico, eo evidentius exhibet argumentum universalis consensionis et communis fidei.

II. De explicita universalis et instanti praedicatione dogmati penes Patres latinos, praesertim ex quo tempore ampliora supersunt monumenta, ex saeculo inquam IV et V atque deinceps abunde constat.

1° Ian. vetustissimus inter scriptores ecclesiasticos qui latine scripserunt, Tertullianus saec. II. et ineunte III. doctrinam hanc exponit. «Omne quod prodit, non ideo tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi

est, tres sunt. *Tertius enim est Spiritus a Deo et Filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice, et tertius a fonte rivus ex flumine, et tertius a sole apex a radio* (1). Nihil tamen a matrice sua alienatur, a qua proprietates suas dicit. Ita Trinitas per consertos et connexos gradus a Patre decurrentes et monarchiae nihil obstrepit et oeconomicae statum protegit» contr. Prax. c. 8. «*Filium non aliunde deduco sed de substantia Patris... Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto quam a Patre per Filium* » ibid. c. 4.

2º. Post medium saeculum IV. Hilarius licet in suis libris de Trinitate fere unice spectans consubstantialitatem Filii, de Spiritu Sancto brevissime et non nisi per incidens agat, nihilominus cum divinitatem Spiritus Sancti pari modo processionem a Patre et Filio in Scripturis traditam et credendam esse, disserit docet. «*De Spiritu autem Sancto nec tacere oportet nec loqui necesse est.... qui Patre et Filio auctoribus confitendum est.* » Allatis testimonios Scripturae, in quibus dicitur Spiritus Dei, Spiritus qui ex Deo est, Spiritus Filii, Spiritus Christi solvit triplicem quaestionem Ariorum. «*Cum diunt, per quem sit, et ob quid sit, vel qualis sit (Spiritus) si responsio nostra displicebit dicentium: per quem omnia, et ex quo omnia sunt (ex eo esse Spiritum Sanctum i. e. ex Filio per quem omnia, et ex Patre ex quo omnia)* (2), et quia Spiritus est Dei (qualis sit), donum

(1) Facili damus, illud «tertius Spiritus a Deo et Filio» immediate non processionem sed ordinem significare. At ordinem in SS. Trinitate Tertullianus unice constituit in origine unus ab altero: «quod prodit ex aliquo, secundum sit eius de quo prodit. Insuper disserit declarat, Spiritum esse tertium, quia supposita generatione Filii procedit ex Patre et Filio, sicut fructus ex radice et frutice etc. (cf. Petav. VII. c. 8. n. 2).

(2) *Auctorem* dicit Hilarius eum, qui est principium ad intra. Distinctio personarum Patris et Filii per particulias *ex quo* et *per quem* notissima est in Scripturarum et Patrum doctrina (cf. supra p. 220). Utrunque habes apud Hilarium l. II. n. 1. «*Baptizare inquit in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, id est in confessione et auctoris et unigeniti et doni. Unus est enim Deus Pater ex quo omnia, et unus Spiritus donum in omnibus... una potestas ex qua omnia, una progenies*

fidelium (ob quid sit in relatione ad extra), displicant et Apostoli et Prophetae » l. II. n. 29. «*Patrem te nostrum, Filium tuum una tecum adorem, Sanctum Spiritum tuum, qui ex te per unigenitum tuum est*, promerear » l. XII. n. 57. cf. n. 55.

Data opera ostendit processionem Spiritus a Patre et Filio, ut inde demonstret consubstantialitatem Patris ac Filii l. VIII. n. 20. Primum n. 19 inter se comparat illa duo: «qui a Patre procedit» et «quem ego mittam a Patre, et ubi a potestate suam (Filius) in eo, quod mitit, ostendit». Tum prosequitur, nullatenus liberam esse quaestionem sed a Christo ipso definitam doctrinam de processione Spiritus Sancti a Patre ac Filio. «*Neque in hoc nuno calumnior libertati intelligentiae, utrum ex Patre an ex Filio Spiritum Paracletum putent esse, non enim in incerto Dominus reliquit* (1). Nam sub iisdem dictis haec ita locutus est: cum venerit ille Spiritus veritatis... non enim loquetur a semetipso... quoniam de meo accipiet et annuntiabit vobis. Omnia quaecumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi: de meo accipiet et annuntiabit vobis

per quam omnia, perfectae spei munus unum. » Cf. ibid n. 4. Ita etiam Augustinus concedit, Patrem dici *auctorem*, quia est principium Filii, et quia gigundo dedit Filio, ut siens a Patre ita a Filio procedat Spiritus Sanctus, ubi nomen *auctoris* sumitur pro principio primordiali, sicut Nazianzenus τον αιτον Basilius προαρχησαντας αιτον praedicant de Patre. «*Si auctorem* propterea dicas Patrem, quia de ipso est Filius... et quia de illo et Filio sibi procedit Spiritus Sanctus, ut ipse hoc deriderit Filio gigundo, ut etiam de ipso procedat Spiritus Sanctus... ista tua etiam nostra sint verba » Ang. cont. Maximin. l. II. c. 5; c. 14. n. 1. cf. Serm. 71. n. 18.

(1) Videbilec non per iniuriam et meo arbitrio impedio libertatem intelligentiae, quam Ariani sibi arrogant, sed Dominus ipse clara sua doctrina hanc libertatem tollit. Sic paulo inferius appellat «impiae intelligentiae libertatem». Ex superius dictis abunde constat, Arianos sibi liberum putasse negare processionem Spiritus Sancti a Patre, et ideo processionem per communicationem naturae a Patre et Filio; unde nescio quae causa hascitatis fuerit editori Constantio, quod (ut in nota textu subiecta ait) «ex his ac sequentibus dictis Hilarii videri posset, iam tum motam esse de Spiritus Sancti processione controversiam». Mota sane erat controversia, sed sensu Ariano de processione ex substantia Patris, non sensu Photiano de processione a Filio.

(Io. XVI. 12-15). A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit. Et interrogo, utrum id ipsum sit a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si differre credetur inter accipere a Filio et a Patre procedere; certe id ipsum atque unum esse existimabitur accipere a Filio, quod sit accipere a Patre (1). Ipse enim Dominus ait; quoniam de meo accipiet et annuntiabit vobis; omnia quaecumque habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet. Hoc quod accipiet, sive potestas est sive virtus sive doctrina est, *Filius iam vox, Paracletus vox vocis: cum venerit Spiritus veritatis, praebit vobis in omni veritate; non autem verum dicit a semet, Christus enim veritas; sed quaecumque audiet, loquetur.....* Quoniam ex meo accipiet... Dicit ergo: ex meo accipiet, quod una motio hoc est actio agens (vita divina) Christus est et Spiritus Sanctus; et primum est *vicare*, et ab ipso quod est *vicare, intelligere; vicere* quidem Christus, *intelligere* Spiritus (1); ergo Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a Patre, et idcirco et Spiritus a Patre. Omnia igitur unum sed a Patre » Marius Victorin. l. c.

3.º Simili ratione ex verbis Christi « de meo accipiet », Patres alii docent et inculcant communicationem naturae sicut a Patre ita a Filio in Spiritum Sanctum, Marius Victorinus (synchronous Hilario) contr. Arian. l. I. Bibl. Max. T. IV. p. 257; Ambros. de Spir. Sancto l. II. c. 12. n. 134; Leo M. in Pentecost. serm. I. c. 3; II. c. 5.

Si non discedo, Paracletus non veniet ad vos. Duo

(1) Sensus Hilarii est: accipere ab alio et procedere in divinis idem significat. Si tamen ab adversariis id in dubium vocetur, probat alio modo, in verbis Christi enuntiari communicationem substantiae a Patre et Filio in Spiritum Sanctum, quoniam Spiritus Sanctus dicitur accipere a Patre sicut accipit a Filio, idque propterea quod omnia, quae sunt Filii, sunt Patris; adeoque Spiritus accipit a Patre et Filio, quantum unum sunt.

(2) Hoc quod Filius dicit « omnia mea » et « omnia Patris » et « de meo accipiet, » esse ipsam divinam essentiam ostendit Hilarius iterum. l. IX. n. 73.

ergo et isti, *ex alio aliis, ex Filio Spiritus Sanctus, sicut ex Deo Filius;* conrationaliter et Spiritus Sanctus ex Patre. Quod omnia tria unum, Pater non silens silentium, sed vox in silentio (h. e. Pater non sterilis sed fecundus Verbi), *Filius iam vox, Paracletus vox vocis: cum venerit Spiritus veritatis, praebit vobis in omni veritate; non autem verum dicit a semet, Christus enim veritas; sed quaequamque audiet, loquetur.....* Quoniam ex meo accipiet... Dicit ergo: ex meo accipiet, quod una motio hoc est actio agens (vita divina) Christus est et Spiritus Sanctus; et primum est *vicare*, et ab ipso quod est *vicare, intelligere; vicere* quidem Christus, *intelligere* Spiritus (1); ergo Spiritus a Christo accipit, ipse Christus a Patre, et idcirco et Spiritus a Patre. Omnia igitur unum sed a Patre » Marius Victorin. l. c.

4°. Quoniam s. Augustino propositum fuit universam doctrinam de SS. Trinitate secundum fidem catholicam distinetius explicare, eo solum differt ab antecessoribus suis, quod ipse instantius et industrius adductis argumentis ex verbis Scripturae et rationibus ex interna oeconomia mysterii proponit et illustrat traditam fidem et catholicum intellectum de processione Spiritus Sancti a Patre et Filio.

Opus non esset hic testimonia citare s. Doctoris, cum satis multa iam superius descripta sint, et aliquoquin eius doctrina in hoc capite sit notissima. Non enim solum singularibus forte textibus docet processionem a Patre et Filio; sed relatio Patris et Filii, quatenus sunt unum principium Spiritus Sancti, generatio Filii per communicationem sicut essentiae ita vis spiratricis unius numero, unitas dilectionis in Patre et Filio ad productionem amoris subsistentis ut termini immanentes, haec inquam apud Augustinum constituent essentiale elementum in ipsa notione Trinitatis, sine quibus origo, distinctio, consubstantialitas personarum divinarum rite intelligi nequeat; et ab ipso reparantur in omnibus locis, ubi catholicum conceptum mysterii

(1) Vides hic Spiritum Sanctum exhiberi ut *Verbum Fili*, quod occurrit etiam apud Patres alios, et declaratum habes supra p. 404, 405, 450, 470, 471.

per se exponit. Sicut autem Patres alii ita et Augustinus quandoque specialem pertractat controversiam contra Arianos Pneumatomachos, qui negantes tres esse divinas personas consubstantiales, quoad personam tertiam solebant suam haeresim exprimere ita, ut quamvis Filium concederent esse ex Patre, negarent tamen *ex Patre procedere Spiritum Sanctum*, quem a Filio creatum esse aiebant. In hac itaque speciali controversia Augustinus, sicut alii Patres et sicut ipsum Concilium II., ad vindicandam divinitatem Spiritus Sancti in directa oppositione contra istam haeresim insistit hunc articulo fidei catholicae, quod non minus quam Filius etiam *Spiritus Sanctus procedit a Patre*.

Iam vero appellando ad hanc doctrinam Augustini et aliorum Doctorum *de processione a Patre* tamquam a principio, fonte et radice SS. Trinitatis (ἀρχή, προκατατρική σύνταξις, χορηγη, πατήσ, μέλλει διεννέσαι), quae sane omnibus Catholicis communis est et sine qua *processio a Filio* sensu catholicico intelligi non posset, Macarius Bulgakov suis Russis praefracte audet scribere, Patres illos omnes negasse et nominatum Augustinum et Fulgentium *directe reieccisse doctrinam catholicam* (I), qua credendus est *Spiritus Sanctus procedere a Patre et Filio*. Ut sub conspectum ponatur, quam inaudita impudentia hic homo, inter sus Episcopos et eruditios theologiae fama celebratus, ignorantiae suorum sectatorum illudat, compendio aliquo colligamus doctrinam Augustini licet ex superioribus iam satis perspectam.

a) *Spiritus Sanctus*, quatenus nomen est proprium tertiae

(I) «Augustin et Fulgentius rejettent directement cette doctrine» Macarius p. 412. Non minus fraudulentas ipsa haec assertione repertae citationes locorum Augustini, in quibus dicitur contineri haec *directa reieccio* doctrinae catholicae. Remittit enim ad testimonia ab ipso truncata (de Trin. I. IV. c. 20, n. 29; contra Maximin. I. II. c. 14. n. 1; Trin. I. II. c. 3; ep. 170, al. 66. n. 5.), in quibus si sola specentur verba a Macario allegata, nihil aliud dicitur, quam Patrem esse fontem totius deitatis, Spiritum S. procedere ex Patre; si vero legantur integra, diserte maxime in duobus prioribus declaratur, quomodo Pater sit fons et quomodo *Spiritus Sanctus procedat a Patre*, «quia nimis Pater talem Filium genuit, et gignendo ei dedit, ut etiam de ipso procederet *Spiritus Sanctus*.»

personae, nomen est relativum significans *spiratum ab ea persona divina*, cuius dicitur *Spiritus*. In divina revelatione Scripturarum continetur, *Spiritum esse sicut Patris ita et Filii*; adeoque credatur oportet, *Spiritum Sanctum procedere a Patre et Filio*. Haec doctrina ab Augustino inculcatur multis in locis, quorum aliqua ex ep. 238. ad Pascentium, ex l. IV. n. 29. de Trin. descripsimus th. XXXII. n. II. Repetit eadem de Trin. I. V. c. 11. n. 12; l. XV. c. 26. n. 45; Serm. 214. (qui est tertius de redditione symboli) n. 10; in Io. Tract. 99. n. 6-8. In ultimo hoc loco, ut solet in sermonibus ad populum, velut dialogum instituit cum suis auditoribus. «Hie aliquis forsitan quera, utrum et a Filio procedat *Spiritus Sanctus*? Filius enim solius Patris est Filius, et Pater solius Filii est Pater; *Spiritus autem Sanctus non est unius eorum Spiritus sed amborum.* » Probat hoc ex Scripturis Matth. X. 20; Gal. IV. 6; Rom. VIII. 11. «Et multa alia sunt testimonia, quibus hoc evidenter ostenditur, et *Patris et Filii esse Spiritum*, qui in Trinitate dicitur *Spiritus Sanctus...* Cur ergo non credamus, quod etiam de *Filio procedat Spiritus Sanctus*, cum *Filius quoque ipse sit Spiritus*, » Tract. 99. in Io. I. c. Hoe ipsum sine illa forma dialogia exprimit Trin. I. IV. n. 29, quem locum mox describam.

b) *Spiritus Sanctus* hypostatico seu ut s. Doctor loqui solet, *proprie* est ac dicitur *communis bonitas, sanctitas, charitas Patris et Filii*, vel etiam «*Patris Filiique communitas*», atque hoc eodem suo charactere personali *donum* est h. e. *eternaliter donabilis a Patre et Filio*. Haec autem omnia multis in locis Augustinus diserte explicat, nec nisi ex processione a Patre et Filio intelligi possunt. Serm. 71. n. 18. 29; Civ. Dei XI. c. 24; de Trin. V. n. 12; VI. n. 7. 11; XV. n. 27. 29. 31. 37. 50. «*Spiritus Sanctus secundum Scripturas sanctas nec Patris solius est nec Filii solius, sed amborum, et ideo communem, qua invicem se diligunt Pater et Filius, nobis insinuat charitatem* (ut per unam communem Patris et Filii dilectionem producta charitas subsistens)... Non frustra in haec Trinitate non dicitur Verbum nisi Filius, nec Donum Dei nisi *Spiritus Sanctus...* Sic ergo eum

(Pater Filium) genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et Spiritus Sanctus Spiritus esset amborum... Si ergo proprie aliquid horum trium charitas nuncupanda est, quid aptius quam ut hoc sit Spiritus Sanctus? » Trin. XV. n. 27. 29. Confer reliqua loca citata.

c) Ad aliquem huius processionis intellectum ex fide quaerendum, eam illustrat ex actibus spiritus creati, qui supposita fide nobis exhibent quendam imaginem SS. Trinitatis. Sicut enim ex memoria et intelligentia (ex mente informata iam scientia habituali et ex verbo mentis) tamquam ex parente et prole procedit dilectio, ita aliquatenus intelligitur ex Patre et Verbo procedere amor substantialis, Spiritus Sanctus. Lego de Trin. I. XV. n. 41.43.47.50. « Amor hominis de scientia (de mente et de cogitatione iam formata) procedens (1), et memoriam intelligentiamque coniungens, tamquam parenti prolique communis, unde nec parens intelligitur esse nec proles, habet in hac imagine aliquam, licet valde imparem, similitudinem Spiritus Sancti » n. 43. Vide citata in th. XXVI. XXXI.

d) Diligentissime Augustinus declarat unitatem Patris et Filii in spiratione tertiae personae, quod nempe sicut divina essentia omnisque perfectio ita etiam vis spiratrix et (quod in Deo idem est) ipsa spiratio in Patre sit incommunicata, in Filio autem eadem numero una vis spiratrix et spiratio a Patre communicata per generationem. Ideo Pater fons est Trinitatis, a Patre et principaliter procedit Spiritus Sanctus » h. e. tamquam a principio primordiali, quod Augustinus saepius etiam appellat *auctoritatem vel rationem auctoris* i. e. primordialis originis in Patre. Haec doctrina Augustino communis cum ceteris Patribus, sine qua processio tertiae personae a prima et secunda ut ab uno principio consistere non posset, sane ad fidem catholicam pertinet, cum nihil tandem aliud contineat, quam quod Filius persona secunda generatur a prima persona Patre in unitate essentialium et vis spirantium personam tertiam

(1) Hoc ibid. n. 47. dicitur « amor fruentis, qui iam de utroque, id est de gigante mente et genita notione, tamquam de parente ac prole procedat. »

Spiritus Sanctum, seu ut Augustinus loquitur, quod « Filius a quo habet ut sit Deus, est enim de Deo Deus, ab illo habet utique, ut etiam de illo procedat Spiritus Sanctus. » Iam vero hoc caput doctrinae catholicae quod Pater est fons Trinitatis, et quod non solus Filius sed et Spiritus Sanctus procedit a Patre, Macariana perfidia a certis connexis capitibus avellit suppressisque contextibus proclamat, Augustinus aliosque Patres processionem Spiritus Sancti a Filio et directe reiicere. » Audiamus a. Doctorum Ecclesiae.

Quaestione Maximi Ariani, cur Spiritus Sanctus non sit Filius, si iuxta doctrinam catholicam est ex substantia Patris, Augustinus dissolvit hac una ratione, quod Spiritus procedit non a solo Patre sed etiam a Filio, ac propterea eius processio non est per generationem; hoc tamen ipsum Filius habet a Patre.

« De Patre est Filius, de Patre est Spiritus Sanctus, sed ille genitus, iste procedens; ideo ille est Filius Patris de quo est genitus, iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo, cum de illo Filius loqueretur, ait, de Patre procedit, quoniam Pater processionis eius est auctor, qui talen Filium genuit, et gignendo ei dedit, ut etiam de ipso procederet Spiritus Sanctus. Nam nisi procederet et de ipso, non diceret discipulis: accipite Spiritum Sanctum, eumque insufflando daret, ut a se quoque procedere significans aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte (1). Quia ergo si nasceretur, non tantum de Patre nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur, sine dubio Filius diceretur amborum; ac per hoc, quia Filius amborum nullo modo est, non oportuit nasci eum de ambobus (2). Quid autem inter nasci et pro-

(1) Dao distinguit Augustinus, *spirare et dare seu mittere*. Spiratio est aeterna, et ideo etiam tum spirat, quando mittit in tempore; nec nisi spirando mittit, quia (ut Augustinus cum aliis Patribus docet cf. th. XXXIII. n. II.) missio in tempore ipsa est manifestatio processionis aeternae. Ceterum de spiratione et processione aeterna hic agi manifestissimum est, tam per sece tum ex iis, quae continuo ab Augustino subdantur.

(2) Hanc rationem, cur processio non sit generatio, saepe comme-

cedere intersit, de illa excellentissima natura loquens explicare quis potest?... Satis sit ergo nobis, quia non est a se ipso Filius, sed ab illo de quo natus est; non est a se ipso *Spiritus Sanctus*, sed ab illo de quo procedit; et quia ab utroque procedit, sicut iam ostendimus, unde et *Spiritus Patris dictus est* (citat Rom. VIII, 11) et *Spiritus Filii* (Rom. VIII, 9) (1); non enim duo sunt *Spiritus Sancti*, tamquam singuli singulorum, sed unus potius Patris et Filii » contr. Maximin. I. II. c. 14. n. 1.

Quis crederet, unquam ausum esse quempiam Photianum appellare ad hunc locum? Nihilominus Macarius bis hoc ipsum citat testimonium, ex quo demonstret Augustinum directe reieccisse doctrinam catholicam de processione *Spiritus Sancti* a Filio. Verum describit primam tantum periodum usque ad illa: *iste procedens*; tum interiectis punctulis reliqua supprimens concludit suam citationem verbis postremis: *non est a se ipso Spiritus Sanctus, sed ab illo, de quo procedit*, in quibus sollicite adnotat, dici in singulari ab illo, non autem pluraliter ab illis (2); sequentia vero iterum expungit. Deum bonum! hic homo multis in locis morat Augustinus; quod nempe generatio concipi nequit nisi ab uno Patre, *Spiritus Sanctus* vero non a Patre solo sed a Patre et Filio procedit. In sententia Photiana si fuisset s. Doctor, de huiusmodi ratione discriminis inter nativitatem et processionem ne cogitare quidem potuisse. Vide citata in th. XXXI.

(1) Dum haec ponit utae certa et utae necessaria: satis est, quod *Spiritus Sanctus* a) non est a se sed procedit ab altero; quod b) procedit ab utroque, a Patre scilicet et Filio.

(2) En totam citationem Macarianam: C'est du Père qu'est le Fils; c'est aussi du Père qu'est le Saint Esprit; mais le Fils est engendré et l'Esprit procède... ce n'est pas de lui-même qu'est le Saint-Esprit; il est de Celui (et non de Oeux) de qui il procède. Contra Maximin. I. II. c. 14. n. 1: sed ab illo de quo procedit. » Ita Macarius p. 380, 412.

Quod attinet numerum singularem, non solum Augustinus inter magnos theologos maximus vidit, sed facile etiam omnes tirones intelligent, in contextu magis theologicis dici singulariter ab illo de quo procedit, ut exprimatur Pater et Filius *unum principium* *Spiritus Sancti*; sicut in operibus ad extra (quam comparationem mox videbimus ab Augustino usurpatam) propter unitatem principii theologicis loquentes dicimus: mundus creatus est a Patre et Filio et Spiritu Sancto; non est ergo a se, sed ab illo a quo est creatus. Ut ad extra unus creator non tres

andet occidentales doctores fraudis accusare in citandis testimoniiis!!

Eadem prorsus doctrina ut in loco citato repetitur l. IV. n. 29. de Trin., Patrem esse principium non Filii dumtaxat sed etiam *Spiritus Sancti* atque hoo sensu totius deitatis; quamvis enim *Spiritus una* et eadem processione procedat etiam a Filio sicut a Patre, manet tamen Pater « principium totius deitatis, » quia vis spiratrix Filio non est a se, sed communicata a Patre. eadem quae in ipso Patre est a se et originaliter.

« Sicut natum esse, est Filio a Patre esse; ita mitti, est Filio cognosci quod ab illo sit. Et sicut *Spiritu Sancto donum Dei esse*, est a Patre procedere, ita mitti, est cognosci quia ab illo procedat (1). Nec possumus dicere, quod *Spiritus Sanctus et a Filio non procedat*; neque enim frustra idem *Spiritus Patris et Filii Spiritus dicitur*. Nec video, quid aliud significare volerit cum sufflans in faciem discipulorum ait: accipite *Spiritum Sanctum*. Neque enim flatus ille corporeus... substantia *Spiritus Sancti* fuit, sed demonstratio per congruum significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere *Spiritum Sanctum*... Quod ergo ait Dominus, quem ego mittam vobis a Patre, ostendit *Spiritus Patris et Filii*; qui etiam cum dixisset, quem mittet Pater, addidit, in nomine meo. Non tamen dixit, quem mittet Pater a me, quemadmodum dixit, quem ego mittam vobis a Patre; videlicet ostendens, quod totius discipulorum, ita ad intra nunc spirator, non duo spiratores. Ceterum ut sentiat tota perfida, legatur contextus Augustini: « ab illo de quo procedit; et quia ab utroque procedit. »

(1) De connexione inter processionem et missionem tamquam inter relationem aeternam et temporalem eius manifestationem, ut missio personae a persona in SS. Trinitate ex ipsa rei natura et iuxta doctrinam Patrum demonstret processionem missi a mitente, vide th. XXXIII. n. II. Quid deinde dicitur, « *Spiritu Sancto donum Dei esse*, est a Patre procedere, » intelligitur ex communi Patrum et nominatum Augustini declaratione, rationem doni esse characterem personalem *Spiritus Sancti*; quia procedit per dilectionem et *ut donabilis*, non quemadmodum secunda persona per intellectum *ut genitus*. « Exit non quomodo *natus* sed quomodo *datus*; et ideo non est Filius; *assimiliter Spiritus donum*, temporaliter autem *donatum* » Aug. Trin. V. 14. 17. De his dicimus inferius th. XLVI.

tinitatis vel, si melius dicitur, deitatis principium Pater est (1). Qui ergo a Patre procedit et Filio, ad eum referuntur a quo natus est Filius » Aug. l. c.

Plenissime dogma catholicum de Spiritu Sancto s. Doctor describit postremis capitibus (c. 17-27) libri XV. de Trin., in quibus absurdae exceptiones, quas Macarius testimoniis dissertissimis opponere solet, ne a Photiano quidem confungi possunt, sermonem apud Patres esse vel de consubstantialitate dumtaxat vel de processione temporali h. e. de missione Spiritus Sancti, non vero de processione aeterna eiusdem Spiritus a Filio sicut a Patre. Quod deinde homo candidissimus consuevit de omnibus fere testimonios suspicari, ea esse a Latinis corrupta et interpolata, potius dicat, Patres et nominatio Augustinum numquam in orbe terrarum extitisse; neque enim magis insulsum nec Popis minus credibile hoc erit quam illud. Interim audiamus Augustinum.

« Qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus Sancti de utroque. Et qui potest intelligere in eo quod ait Filius, sicut habet Pater vitam in semet ipso, sic dedit Filio vitam habere in semet ipso (Io. V. 26).... ita eum sine tempore genuisse, ut vita quam Pater Filio gignendo dedit, coetera sit vitae Patria qui dedit; intelligat sicut habet Pater in semet ipso ut de illo procedat Spiritus Sanctus, sic dedisse Filio ut de illo procedat idem Spiritus Sanctus, et utrumque sine tempore; atque ita dictum Spiritum Sanctum de Patre procedere, ut intelligatur quod etiam pro-

(1) Macarius l. c. profert hoc etiam testimonium, quo demonstrat, Augustinum directe reieccisse processionem Spiritus S. a Filio. Personam vero habens, nos alumnos numquam lecturos esse librum ipsius Augustini, insipit citationem ab illis verbis: *Quod ergo ait Dominus, quem ego mittam vobis a Patre, camque concludit his postremis: totius die initatis vel, si melius dicitur, deitatis principium Pater est, resuscit non modo omnibus antecedentibus sed etiam immediate sequentibus: qui ergo a Patre procedit et Filio, ad eum referuntur a quo natus est Filius*, in quibus nemo non videt clarissime explicata et propagata illam ipsam doctrinam, cuius negationem Photianus audet suis fraudibus s. Doctori obtrudere.

cedit de Filio, de Patre esse Filio. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius; de Patre habet utique, ut et de illo procedat Spiritus Sanctus.... Quomodo ergo non absurdissime Filius discreteret amborum, cum sicut Filio praestat essentiam sine initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de Patre generatio, ita Spiritui Sancto praestat essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae de utroque processio?... Pater enim solus non est de alio... Filius autem de Patre natus est, et Spiritus Sanctus de Patre principaliter, et ipso sine ullo temporis intervallo dante, communiter de utroque procedit.... Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus » Aug. Trin. XV. n. 47. Transcribit deinde n. 48. ipsem Augustinum plura ex suo tractatu XCIX. in Io. seu ut ait, « quod in sermone quodam ad aures populi christiani per Scripturarum sanctarum testimonia docui de utroque procedere Spiritum Sanctum; sed fidelibus, non infidelibus loquens, » ex quo tractatu superius th. XXXIV. et alibi plura citavimus.

e) In his quae descriptimus, iam lucidissime declaratum habemus, qua ratione Pater communicans et Filius communicat, habens spirationem unam, eo ipso sint *unum principium* Spiritus Sancti. Nihilominus id Augustinus adhuc disserte totidem verbis docet. Inquisitio et quedam velut haesitatio apparuit apud s. Doctorem non de re sed de nomine *principii*. Dicitur enim *principium* ratione creationis; ita tres personae sunt *unum principium* creaturae. Si deinde appellatur *principium* in Trinitate etiam ratione generationis, Pater est *principium* Filii. Sed cum Spiritus Sanctus nec creatus sit nec genitus, queritur utrum nomen *principii* recte etiam dicatur ratione huius processio-nis, quae non est per generationem sed per spirationem, quam Augustinus *dationem* appellat, quatenus Spiritus Sanctus procedit ut *donum* seu (quod alibi explicat) ut *charitas*. « Ab aeternitate procedit, sed quia sic procedebat ut esset *donabile*, iam donum erat, et antequam esset cui daretur.... Nam semper inter Spiritus donum, temporaliter autem donatum. » Iam si Pater ratione huius processio-nis

seu sempernae dationis dicitur *principium* Spiritus Sancti,
eo ipso principium hoc unum est Pater et Filius.

¶ Unum principium ad creaturam dicitur Deus, non duo
vel tria principia. Ad se autem invicem in Trinitate, si
gignens ad id quod gignit, principium est, Pater ad Fi-
lium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad
Spiritum Sanctum principium sit Pater, quoniam dictum
est, de Patre procedit (Io. XV. 26.), non parva quaestio
est. Quia si ita est, non iam principium ei tantum rei erit
quam gignit aut facit, sed etiam ei quam dat. Ubi et illud
elucescit, ut potest, quod solet multos movere, cur non Fi-
lius sit etiam Spiritus Sanctus, cum et ipse a Patre exeat,
sicut in Evangelio legitur. Exit enim non quomodo natus,
sed quomodo datus; et ideo non dicitur Filius, quia ne-
que natus est sicut unigenitus, neque factus ut per Dei
gratiam in adoptionem nascetur, sicut nos..... Si ergo et
quod datur, principium habet eum a quo datur, *quia non*
aliunde accepti illud quod ab ipso procedit (1), *satendum*
est Patrem et Filium principium esse Spiritus Sancti, non
duo principia; sed sicut *Pater et Filius unus Deus, et ad*
creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic re-
lative ad Spiritum Sanctum unum principium; ad crea-
turam vero Pater et Filius et Spiritus Sanctus unum princi-
pium, sicut unus creator et unus Dominus (Aug. Trin. V.
n. 14. 17. cf. contra sermon. Arianor. n. 19).

5° S. Fulgentius eandem doctrinam secundum omnia ca-
pita, quae ex Augustino adnotavimus, clarissime tradit ac
propugnat. Verum hic totum in pauca conferemus, ita tamen
ut satis appareat, qua fide Macarius affirmaverit, Fulgentium
directe reiicere processionem Spiritus Sancti a Patre et
Filio (2). Ex multis testimonis seligemus tria, in quibus

(1) Pater et Filius non aliunde sed ex sua substantia dant adeoque
spiritum Spiritum Sanctum; sunt ergo principium, a quo Spiritus pro-
cedit.

(2) Probat Macarius l.c. hoc sum assertum nullis aliis quam hisce
verbis Fulgentii: « Apostolicae fidei regulam retinentes.... Sanctum
quoniam Spiritum non aliud fatetur esse quam Deum, nec a Filio nee a
Patre diversum (Macarii interpres sensum reddit Sabellianum: non distinct

s. Doctor Ruspensis proponit seriem quamdam articulorum
fidei, 1. de Fide ad Petr.; 1. de Trin. ad Felicem c. 2; 1. X.
contr Fabian. fragm. 36. In libro ad Petrum exponit « quadra-
draginta capitula ad regulam verae fidei firmissime perti-
nentia, ut si quis non solum omnibus sed etiam singulis
voluerit contraire, haereticus et fidei christiana inimicus,
atque ex hoc omnibus Catholicis anathematizandusappa-
reat » ibi n. 85. Iam inter haec fidei capitula undecimum
hoc ipsum est. « Firmissime tene et nullatenus dubites,
eundem Spiritum Sanctum qui Patris et Filii unus Spiritus
est, de Patre et Filio procedere. Dicit enim Filius, cum
venerit Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ubi suum
Spiritum esse docuit, quia ipse est veritas. De Filio quoque
procedere Spiritum Sanctum, prophetica atque aposto-
lica nobis doctrina commendat » l. c. n. 52. In libro contra
Fabianum continetur explicatio singulorum articulorum
fidei, ut propositi sunt credendi « in christiana fidei sym-
bolo (apostolico), in cuius brevitate totius credulitatis christiana
summa consistit; ubi tamen necessarius est rectus
credientis animus, ne quod audit ad salutis effectum, ipse
sibi velit ad mortis retrorquere supplicium. » Iam in articulo:
credo in Spiritum Sanctum, quid fideles catholici cre-
dant et profiteantur. Fulgentius ita Arianos declarat: « Con-
fitemur nos credere in Spiritum Sanctum, qui est unus
Spiritus Patris et Filii, de Patre Filioque procedens, in
Patre Filioque naturaliter manens (processio immanens), de
Patre ac Filio habens divinitatis originem (habens origi-
nem in sua divina hypostasi per communicationem divinae
naturae), cum Patre ac Filio unius deitatis habens natu-

du Fili et du Père), nec in Filio nee in Patre confusum. Unus est enim
atque idem Patris et Filii Spiritus, totus de Patre procedens, totus in
utroque consistens, nec est divisus in singulis, quia inseparabiliter est
utrisque communis » l. cont. obiectiones Arianor. ad calcem p. 63. Ful-
gentius synonyma esse haec duo « Spiritus Patris et Filii » vel « Spi-
ritus procedens a Patre Filioque », iam vidimus in th. XXXII, idemque
ex sequentibus iterum patet. Processionem autem a Patre quae di-
recte hic a Fulgentio sicut ab aliis Patribus contra Arianos vindicatur,
non posse a catholicis intelligi, nisi processionem a Patre, quatenus
Pater cum Filio unum est, mox ab ipso Fulgentio audiemus.

raliter veritatem » l. c. p. 655. Felici notario catholico declarat, « quomodo de sancta Trinitate, quae Deus est, credere debeat, vel qualiter possit fidem catholicam atque orthodoxam contra haereticorum errores defendere. » Ad hunc scopum non sane aliud exponit, quam quod a catholicis necessario credendum est. « Accipe fidem, inquit, in qua olim renatus es credens in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. » Haec iam *fides* a Fulgentio enarrata verbis simillimis, ut in symbolo Athanasiano habentur, sicut consubstantialitatem Spiritus Sancti cum Patre et Filio, ita non minus complectitur eiusdem a Patre Filioque processionem, cuius professionem inter paucas periodos quater repetit et inculcat. « Pater a nullo est genitus, Filius a Patre est genitus, *Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedens est*.... Non est diversa Patris et Filii et Spiritus Sancti essentia; quod si esset, nec veraciter Filius a Patre gigneretur, nec *Spiritus Sanctus a Patre Filioque procederet*. Sed quia verus est Filius, id est de essentia Patris genitus, verus est et *Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedens*. Quodsi Filius aut Spiritus Sanctus alterius generis (naturae) sunt quam Pater, nec Filius veraciter Patris est, quem extraneum facit differens essentia; similiter nec *Spiritus Sanctus a Patre Filioque procederet*, quod dementis est dicere, quia sancta Scriptura et Filium a Patre genitum, et *Spiritu Sanctum a Patre procedentem* fidei manifestat narratione » (1) l. c. p. 330.

(1) Praeclarus nihil dici potuit, quam quae hic ex intimis theologiae medullis deprompta a Fulgentio praedicantur ut necessaria et universalis fidei professio. Eo ipso, inquit, quod *Spiritus Sanctus Patri et Filio consubstantialis creditur*, credendum est etiam a Patre Filioque procedere; in Trinitate namque personarum consubstantialitas nequit esse aliunde, quam quod una essentia a Patre per generationem communiceatur Filio, a Patre et Filio consubstantiali genito communicatur personae tertiae Spiritus Sancto. In consubstantialitate Filii cum Patre continetur, quod *Spiritus Sanctus procedens a Patre procedit* etiam a Filio, quia Filius non habens communicatum a Patre candem vim spiritricem iam non esset eiusdem naturae cum Patre, non esset Patri consubstantialis. *Quia verus est Filius*, inquit, *de essentia Patris genitus*, adeoque habens totum Patris essentiam, idcirco *Spiritus Sanctus non a*

Vide alia non minus lucida apud eundem Fulgentium contra Fabian. fragm. XVIII. p. 602; XXV. p. 610; XXVII. p. 611. 612; XXIX. p. 626; XXXV. p. 652; ep. 14. ad Ferrand. diacon. n. 9. 28; de Incarn. ad Scariam n. 3. 4.

6º. Hormisdas Pontifex post extinctum schisma Acacianum Iustino imperatori exposuit fidem universalem de mysterio Trinitatis et Incarnationis. In doctrina de Trinitate haec sunt credenda. « Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus Sanctus, Trinitas indivisa. Et tamen notum est, quia proprium est Patris, ut generaret Filium, proprium Filii Dei ut ex Patre Patri nascetur aequalis, proprium *Spiritus Sancti ut de Patre et Filio procederet sub una substantia deitatis*. Proprium quoque Filii Dei, ut iuxta id quod scriptum est, in novissimis diebus Verbum caro fieret et habitaret in nobis » (1) Hormisd. ep. 79. ad Iustin. Augustum.

solo Patre, sed a Patre Filioque procedit. Unde qui credit Filium Patri consubstantiale, is intelligit Patrem cum Filio esse unum principium Spiritus Sancti; adeoque etiam intelligit, quando in Scripturis vel in professione catholica dicatur *Spiritus procedere a Patre*, hoc ipso dici a Patre quatenus unus est cum Filio, nempe a Patre et Filio *Spiritus procedere*. Hoc est quodali Fulgentius: *Spiritus Sanctum non procedere a Patre Filioque*, dementes dicere, quia *Scriptura Spiritum Sanctum a Patre procedentem fidei manifestat narratione*.

(1) Mansi (T. VIII. p. 521) in uno codice Luensi reperit duas ultimas periodos ab illis verbis *proprium Spiritus Sancti etc. manifesto sphalma librazii ita perturbatas, ut sensus omnis et contextus pervertatur*. Prima enim manu in illo scriptum erat: « notum etiam quod sit proprium Spiritus Sancti; proprium autem Filii Dei, ut iuxta id quod scriptum est » etc. Merito ergo in eo ipso codice « manus antiqua et fere aequalis » restitutis lectionem genuinam, quam in textu dedimus, et quam eandem saec. IX. ineunte iam habuit Theodosius Aurelianensis l. de Spir. S. et saeculo eodem Aeneas Parisiensis cont. Graec. c. 54. (Migne T. CV. p. 269. CXXI. p. 711). Res est per se tam liquida, ut hoc sphalma ammannensis mentionem non mereretur, nisi schismatics Macarius hec quoque, ut in aliis innumeros locis, ridenda spectacula suis Popis exhibere voluisse. Traducit ipse fraudis reos theologos catholicos, qui citant loem Hormisdiae, nec attendunt, inquit, « ad animadversionem magni momenti a Mansio factam, qui locum constitutum cum codicibus manus scriptis » Macar. p. 398. Atqui Mansius illam perturbationem textus non in codicibus sed in uno codice Luensi reperit, nec animadversio eius ullius est momenti, nisi forte ad notitiam